

MANTIKU'L- GAYB'DA FİLLER*

Fatih CAN**

Geliş Tarihi: Şubat, 2017

Kabul Tarihi: Haziran, 2017

Öz

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri olan *Mantıku'l-Gayb*'ın müellifi Musa bin Şeyh Tahir Tokadi'dir. Hakkında yeteri kadar bilgi bulunmayan müellifin, Halvetilerin ünlülerinden ve adından ilmî anlamda söz ettiren bir kişi olduğu bilinmektedir. Eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olması yönüyle önem teşkil etmektedir. *Mantıku'l-Gayb* adlı eserde yer alan fiiller ve fiilimsiler değerlendirilerek bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Fiiller iş, oluş ve hareket bildiren sözcüklerdir. Fillerin kök ve gövdeleri, isimler gibi anlamlıdır; ancak isimler gibi tek başlarına kullanılmayan dil birlikleridir. Fiiller her zaman çekimli hâlde bulunurlar. İncelenen bu eserde yer alan fiiller, aldıkları çekimlere göre sınıflandırılarak ayrıntılı olarak sınıflandırılmıştır. Eserde yer alan fiiller kiplerine göre haber, dilek istek, şart, emir, gereklilik olarak ayrı ele alınmıştır. Ayrıca, fiillerin birleşik çekimlerine ve ek fiillere de ayrıntılı olarak değinilmiştir. Çalışmada fiiller üç ana başlık altında toplanmıştır. Fiilimsiler, fiil anlamı taşır; ancak şahıs ve kip çekimleri yoktur. Cümlede isim, sıfat ya da zarf olarak görev yaparlar. Eserde geçen fiilimsiler kendi arasında kategorilendirilerek verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, fiil, fiil çekimi, fiil kipleri, birleşik çekim, ek fiil.

VERBS IN MANTIKU'L- GAYB

Abstract

Musa bin Şeyh Tahir Tokadi is the writer of *Mantıku'l-Gayb* which is a work of Old Anatolian Turkish period. Rich information sources do not exist related with the author, yet he is known as a wise reverend in Halvetis (Religious Cult Group) and has a significant role in Halvetis. The work has a great importance to reflect language characteristics of its era since it was written in the Old Anatolian Turkish period. It is aimed to contribute studies in this field by evaluating verbs and verbal nouns in the work named *Mantıku'l-Gayb*. Verbs are the words that describe act, formation and movement. Stems of verbs are meaningful like nouns, but they are units of a language that can not be used as single words different from nouns. Verbs always include conjugations. In the examined work, verbs have been classified in detail according to their conjugation. Moods in the work have been examined as indicative moods, subjunctive moods, imperative moods and necessitives. Moreover, verbs have been described in terms of their complex conjugations and complementary verbs in detail. In the study, verbs have been collected under three main headings. Verbal nouns bear the meaning of verbs, yet they do not own person and mood conjugations. They

* Bu makale, *Mantıku'l-Gayb (İnceleme – Metin - Dizin)* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Okt.; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, fatihcan.fatih@hotmail.com.

function in sentence as nouns, adjectives or adverbs. Verbal nouns in the work have been categorized among themselves.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Verbs, Conjugations, Verb Moods, Complex Conjugations, Complementary Verbs.

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin nasıl ve ne zaman teşekkül ettiği hâlâ tartışmalı olan dönemlerinden biridir. Bazı araştırmacılara göre Anadolu'ya gelen Oğuzların 13. yüzyıldan önce yazı dilleri yoktur ve onlar 11. ve 12. Yüzyıllarda Türkçeyi sadece sözlü edebî geleneklerinde devam ettirmişlerdir. Yazı dilleri Arapça ve Farsçadır. Şartların olgunlaşmasıyla 13. yüzyıldan itibaren Oğuzcaya dayalı yeni bir yazı dili meydana gelmiş ve bu dille eserler yazılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmacılar ise telif tarihleri ve yerleri bilinmeyen ve “karışık dilli” tabir edilen birtakım eserlerden hareketle, Oğuzların 12. yüzyıl ortalarına kadar Karahanlı yazı diline bağlı, ancak kendi lehçe özelliklerinin ağır bastığı bir yazı dillerinin olduğu ve 13. yüzyıldan itibaren bu yazı dilinin tamamen Oğuzca olduğu görüşündedir (Korkmaz, 1995).

Eski Anadolu Türkçesi, temel yapısı bakımından Oğuz boylarının XI-XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'ya göçmesi ile oluşturulan ve asıl XIII-XV. yüzyıllar arasında biçimlenen yazı diline verilen addır. Günümüz Türkiye Türkçesinin de tarihî temelini oluşturduğu için Eski Türkiye Türkçesi diye de adlandırılmaktadır (Korkmaz, 2011: 39). Batı Türkçesinin ilk devrini teşkil eden Eski Anadolu Türkçesi, 13. 14. ve 15. asırlarda konuşulup yazılan Türkçedir. Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçenin izlerini taşıırken, diğer taraftan köklerde ve eklerde bazı ses ve şekil ayrılıkları göstermek suretiyle Osmanlı ve Türkiye Türkçesinden biraz farklı bir durum arz eder (Ergin, 2013: 17).

Eski Anadolu Türkçesi için, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerini de içine aldığından, Almanca “Altosmanische” kelimesinin karşılığı olan “Eski Osmanlıca” terimi de kullanılmıştır (Çağatay, 1978: 175). Hatta bazı dilciler, Eski Anadolu Türkçesi ifadesinin, Anadolu dışındaki Osmanlı şehirlerinde meydana getirilen eserleri içine almadığını ileri sürerek bunun yerine “Tarihî Türkiye Türkçesi” terimini kullanmanın daha isabetli olacağını ifade etmektedirler (Timurtaş, 1977: 8). Ancak gerek “Eski Osmanlıca” gerek “Tarihî Türkiye Türkçesi” şeklindeki isimlendirmeler fazla yaygınlık kazanmamıştır. İlmî açıdan bu dönemi en iyi ifade eden adlandırmanın Eski Anadolu Türkçesi olduğu kabul edilmiş ve bugün Türkiye Türkoloji'sinde bu isim yaygınlık kazanmıştır. Anadolu Selçuklularının son devirlerini, Beylikler dönemini ve imparatorluk hâline gelmeden önceki Osmanlı devrini içine alan Eski Anadolu Türkçesi devresinde, yabancı unsurların fazla karışmadığı sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu devrede meydana getirilen eserlerde de Arapça, Farsça unsurlar yer almaktaydı; ancak bunların oranı pek fazla değildi. Yabancı kelimelerin

tespiti XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla doğru gittikçe çoğaldı ve XV. yüzyıldan sonra dildeki sadelik kayboldu. Yazı dili konuşma dilinden uzaklaşarak bir aydın zümre dili hâlini almaya başladı. Yazı dili öyle bir hüviyet kazandı ki adeta başka bir dilmiş gibi tasavvur olunmaya başladı (Özkan, 2000: 40).

“Selçuklu devrinden bugüne pek az eser kalmıştır. Bunların büyük bir kısmı, daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilmiş metinlerdir. Bunlar Sultan Veled, Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza ve Dehhânî'ye ait bulunmaktadır. XIII. asrın sonuyla XIV. asrın başında yaşamış olan Yunus Emre de Selçuklu devrinden sayılabilir” (Timurtaş, 1976: 331). Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerden biri de Musa bin Şeyh Tahir Tokadî'nin *Mantıku'l-Gayb* adlı eseridir. Ancak eserin yazıldığı tarihle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olması yönüyle önemlidir. Müellifi, Musa bin Şeyh Tahir Tokadî'dir. Eser Süleymaniye Kütüphanesinde, Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda, 3046 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Eserin yazarı hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Eserin yazarıyla ilgili sadece, Halvetilerin ünlülerinden olan Karamanlı Şeyh Alaattin'den feyz aldığı ve Tokatlı olduğu bilinmektedir. Hayatı hakkında sınırlı kaynaklardan ve kendi eserlerinden edinilen bilgiler, kendini tasavvufa adanmış ve bu yönde eserler kaleme almış bir zat olduğuna işaret etmektedir.

Mantıku'l-Gayb, tasavvufla ilgili Türkçe bir eserdir ve dönemin gramer kurallarını barındırmaktadır. Eser, didaktik bir anlayış çerçevesinde yazılmış olup, 13 babdan oluşmaktadır. Eserde düz yazı ve nazım bir arada kullanılmıştır. Eserin konusunu; Allah'a ulaşmanın yolları, dinî ve tasavvufî değerler, ahlaki sorumluluklar ve nefis terbiyesi oluşturmaktadır. Sık sık dinî ve ahlaki değerlere vurgu yapan yazar, öğütlerini ve tecrübelerini daha sonraki nesillere iletme görevi üstlenmiştir. Ayrıca eserde konunun desteklenmesi amacıyla, Arapça ve Farsça ifadeler, hadisler ve ayetler de yer almaktadır.

BULGULAR

Bu bölümde, *Mantıku'l-Gayb*'da yer alan fiiller üzerinde durulacaktır. Eserde yer alan fiil yapan ekler, isimden fiil yapan ekler ve fiilden fiil yapan ekler olmak üzere iki başlıkta verilmiştir.

1. Fiil Yapan Ekler

1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

Mantıku'l-Gayb'da birkaç ek dışında, isimden isim yapan eklere rastlanmamaktadır.

- -e : Sık kullanılan ve işlek bir ektir.

dil-e-

“*diledi-kim genc-i pinhâni ayân idüb...*” 10a14

“*...âlem-i ecsâma gelmek dileye...*” 14b15

- *-IA* : Eserde kullanılan *-IA* eki, Eski Türkçede çok kullanılan bir ektir.

iş-le-

“*...her sevâbı işlemedin yazılurdu...*” 14b03

“*...mürg-i rûh pervâz urmaga başlar*” 27b10

- *-lan* : *-lan* eki; *-IA*- ekinin *-n-* çatısı ile birlikte genişletilmiş olan şeklidir.

bağ-lan-

“*...aña münâsib nesneler bağlanub...*” 18b13

- *-da* : Eski Türkçede sık kullanımı olmayan bir ektir.

al-da-

“*...igvâ-yı şeytâna aldanmayub...*” 16a09

1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

- *-t-* : Çoğunlukla geçişsiz fiillerden ettirgen fiil tabanları türeten ektir.

ay-id-

“*...ez-zünübü'l-bâtın ve'z-zâhir aydur şükr-i bî-pâyân...*” 3b04

- *-y-* : *-y-* eki; Eski Türkçede artık canlılığını yitirmiş olan *-d-* ekinin devamıdır.

ko-y-

“*...rişte-yi beyâna tıbk-ı ayâna koyub cilve-yi kulûba arz olındı*” 5a14

- *-dUr-* : Geçişli veya geçişsiz fiillerden ettirgen tabanlı fiiller türetir.

bil-dür

“*...ulûhiyyetini izhâr idüb kudretini mahlûkâtına bildüre*” 10b02

kıl-dur-

“*tarîû-i gurûrdan ubûr kıldura*”

- *-der* - : Geçişli veya geçişsiz fiillerden ettirgen tabanlı fiiller türetir.

dön-der-

“...yüzini kevn ü mekândan dönderür” 20a07

- *-l-* : Çok sık kullanılan bu ek, geçişli fiil kök ve tabanlarından geçişsiz edilgen fiiller türeten bir ektir.

di-n-il-

“eşigine baş uran esîr mahrûm gönderilmez” 4b08

“...ismine Mantıku'l-Gayb dinildi” 8b13

“her sevâbı işlemedin yazılurdi” 14b04

- *-ur-* : *-ur-* eki Eski Türkçede oldukça yaygın kullanılan bir ektir. Ettirgen fiiller türeten bu ek, dudak benzeşmesinden uzak duran bir yapıdadır.

art-ur-

“...kasâvet-i kalbi ziyâde eyler hicâbın dahı arturur” 31b12

- *-er -* : *-ur-* ekiyle aynı yapıya sahip olan *-ar-* eki, Eski Türkçede oldukça yaygın kullanılan bir ektir. Yine *-ur-* eki gibi ettirgen fiiller türeten bu ek, dudak benzeşmesinden uzak duran bir yapıdadır.

gid-er-

“...zirâ zulm ibâretdür şey'i mahallinden gidermekdür” 22b14

“gönlinden meyl-i mâ-sivâyı giderür” 46a01

- *-gür -* : Sık rastlanan bir ek değildir. *Mantıku'l-Gayb*'da *-gür-* ekine sadece *irgür-* fiilinde rastlanmaktadır.

ir-gür-

“...cezbe-yi Hakk delîl olur maksûda irgürür” 38a03

- *-n-* : Çoğunlukla dönüşlülük tabanları türetir. Az da olsa edilgenlik tabanları da türetir.

bil-in-

“anuñ evsâfidur ancak bilinen” 2b08

“cümlesi taayyün rengiyle boyanub ol kamer-i bî-noksâna mukâbil oldılar” 13a06

“*nâr-ı nefis nûr-ı gayba mukâbil olmaz sevinür nûr*” 42b07

- -ş- : Geçişli ve geçişsiz fillere gelerek işteşlik tabanları türetir.

iri-iş-

“*...yed-i mübâreklerine irişüb nazar-ı himmet birle nâzır olalar*” 6b01

“*...igvâ-yı şeytânî ve dağdağa-yı nefsânî irişmez*” 21a15

“*...meşgûl olurlar ve imâret-i bâtına turuşurlar*” 29b02

2. Fiil Çekim Ekleri

Fiil çekim ekleri, haber kipleri ve dilek kipleri başlıkları altında incelenmiştir. Eserde yer alan çekim ekleri ve özellikleri şöyledir:

2.1. Haber Kipleri

2.1.1. Geçmiş Zaman

Geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman olarak iki başlıkta ele alınmıştır.

2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Eserde, *-dl* eki ile kurulan görülen geçmiş zaman kipi, kişi ekleri ile çekimlendiğinde 1. Şahıs teklik çekiminde yuvarlak, 2. şahıs teklik çekiminde düz, 3. şahıs teklik çekiminde ise yine düz ünlüler gelmektedir. Eserde 2. ve 3. çoğul şahıs çekiminde ise yine düz ünlüler gelmektedir. Eserde çokluk 1. şahıs çekimine rastlanmamıştır.

1. Tekil Şahıs Çekimi: *-dUm* eki ile çekimlenmiştir.

it-düm

“*...sahn-ı sahîfde tahrîr kılub ayân itdüm*” 4a01

eyle-düm

“*...secde-yi şükri edâ kılub ve maksuda şürû eyledüm*” 4b15

gönder-düm

“*... yâ rûh ben seni ol âleme gönderdüm-ki...*” 15b02

2. Tekil Şahıs Çekimi: *-duñ* eki ile çekimlenmiştir.

ol-duñ-sa

“*eger insân-ı kâmil olduñsa*” 13a09

3. Tekil Şahıs Çekimi: *-dl* eki ile çekimlenmiştir.

eyle-di

“...lisân-ı Cebrâil ile ilâm eyledi” 1b09

kıl-dı

“...ilm-i ledünden behermend kıldı” 3b11

ir-di

“hâtif-i gaybdan nidâ ve bî-cihet sadâ irdi-ki” 4b05

ol-dı

“bu beyti gönülde muhkem tutub müteveccih oldı” 4a12

2.Çoğul Şahıs Çekimi: *-diñüz* eki ile çekimlenmiştir.

ider-diñüz / di-diñüz

“siz aña tan iderdiñüz fesâd ider ve kan döker didiñüz diyü teşnî idem” 16a10 / 16a11

3.Çoğul Şahıs Çekimi: *-dIIAr* eki ile çekimlenmiştir.

vir-diler

“...cûş kılub belâ ve Rabbünâ cevâbın virdiler” 11b10

it-diler

“bi-hasbül-istidâd o nûrı kesb itdiler” 13a08

Olumsuz Çekimi: Görülen geçmiş zamanın olumsuzu *-dI* ekinin önüne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilip birleşmesinden oluşan *-mAdI* eki ile yapılmıştır.

ol-madı

“kudreti makdûra mevkûf olmadı” 2b12

gör-medi

“aydam-ki gözler anı görmedi” 17b02

kıl-madılar

“...şüyüh-ı cihân cânları levhine tahrîr kılmadılar” 37a09

2.1.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman

-mIş eki ile kurulan duyulan geçmiş zaman eki, daima düz ünlülüdür. Özel bir kullanım şekli yoktur. 3. teklik ve çokluk çekimlerinde yer yer bildirme eki ile genişletildiği

görülmektedir. Eserde teklik 1. şahıs, çokluk 1. şahıs ve de çokluk 2. şahıs çekimine rastlanmamıştır. Ekin üzerine kişi eklerinin getirilmesiyle kullanım şekilleri şöyledir:

2. Tekil Şahıs Çekimi: *-mışsın* eki ile çekimlenmiştir.

kıl-mışsın

“...ömriñi zâyi kılmuşsın” 29b11

3. Tekil Şahıs Çekimi: *-miş* eki ile çekimlenmiştir.

kıl-mışdur

“...unsur-ı huffların hal-i velâyetle mestur kılmışdur” 6a04

ir-mışdür

“...itikadlarına halel irmişdür” 36b01

ol-muş

“...tahtında sultân iken ve sult3an olmuş iken...” 25a02

3. Çoğul Şahıs Çekimi: *-mişlar* eki ile çekimlenmiştir.

ol-mışlar

“...üns-i hazretde emîr-i cihân olmuşlar” 5b06

gel-mişlerdür

“...anlar keşf üzre gelmişlerdür” 19a09

vir-mişlerdür

“...îmânları dahı meydân-ı gururda yığmaya virmişlerdiür” 36b04

Olumsuz Çekimi: Duyulan geçmiş zamanın olumsuzu *-miş* ekinin önüne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilip birleşmesinden oluşan *-mAmiş* eki ile yapılmıştır.

kıl-mamışdur

“...bî-gâne gösterüb malûm kılmamışdur” 6a05

bol-mamışdur

“...ubûdiyyet nefsinden halâs bolmamışdur” 23b10

bildür-memişdür

“Hakk Taâlâ mestur kılub anı halka bildürmemişdür” 32a09

2.1.2. Geniş Zaman

Geniş zaman eki *-r / -Ar / -Ur* ekleri ile kurulmaktadır. Geniş zaman teklik 1. Şahıs çekiminde, 1. şahısı karşılamak için *-er* ekinden sonra *-em* ekinin yanı sıra *-in* eki de kullanılmıştır. Eserde çokluk 2. ve 3. Şahıs çekimine rastlanmamaktadır.

1. Tekil Şahıs Çekimi: *-erem / -erin* ekleri ile çekimlenmiştir. Mantıkul'l-Gayb'da Geniş zaman 1. tekil şahıs çekimin sadece üç örneği bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi fiil + *-erem* şeklinde olup iki tanesi ise fiil + *-erin* şeklindedir:

id-erem

“*tahsîl-i merâtib-i alâm-içüm irsâl iderem-ki*” 15b06

id-erin

“*...otuz yıldır nefse muhâlefet iderin*” 29b09

“*...tebdîl-i ahlaka say iderin didi*” 29b10

2. Tekil Şahıs Çekimi: *-ersin / -ürsin* ekleri ile çekimlenmiştir.

gör-ürsin

“*...ademiyyet üzre bî-reng görürsin...*” 13a12

id-ersin

“*...beyâbân-ı firkatde ser-gerdân seyri dersin*” 16b12

iriş-ürsin

“*fenâ-fillah ve bekâbil-lah makamına ne vakt irişürsin didüğü*” 29b12

3. Tekil Şahıs Çekimi: *-r / -er / -ur* ekleri ile çekimlenmiştir.

di-r

“*...feryâd idüb dir-ki yâ müminler üzerümden tîz geçün*” 42b10

id-er / dök-er

“*fesâd ider ve kan döker didiñüz diyü*” 16a11

ol-ur

“*...nicelere tarik-i Hakkda delil ve reh-nümâ olur*” 4a10

kıl-ur

“*...âf-tab ve mâh kendüye secde kılır*” 9b03

3.Çoğul Şahıs Çekimi: *-rler / -erler / -UrlAr* ekleri ile çekimlenmiştir.

di-rler

“...aña tecelli-yi irâdet ve şüru-ı izhâr-ı kudret dirler” 10b05

id-erler

“...çâbüik-süvâr olup seyri iderler-ise...” 2a09

çek-erler

“...ne-kadar-ki taallukı var ise ol-kadar hâlet-i nezde azâb çekerler...” 24a14

kıl-urlar

“...anuñ vuslat-ı ebedisin temenni kılurlar” 15a15

iriş-ürler

“...belki dahı merâtib-i âliye irişürler-ki...” 14b08

Olumsuz Çekimi: Geniş zamanın olumsuzu *-mAz* eki ile yapılmıştır.

ol-maz

“... esrârüñ tahrîrine sahife-yi zemîn ve âsmân mütehammil olmaz” 6b10

getür-mezler

“...tecelli-yi nûr-ı Hakkuñ müşahedesine tâkat getürmezler idi...” 14b12

gel-mezsüñ

“...bundan gidicek bir dahı gelmezsüñ” 25a09

2.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zamana ekine sadece teklik 3. şahıs çekiminde rastlanmaktadır. Olumsuz çekimine ise rastlanmamaktadır.

3.Tekil Şahıs Çekimi: *-acak / -ecek* eki ile rastlanmaktadır. Eserde bu ekin kullanıldığı sözcüklerde şekil olarak gelecek zaman eki yer alsa da cümle içinde diğer sözcüklerle birlikte olan kullanımlarda ifade ettiği zaman gelecek zaman değil, geniş zamanın şartıdır.

ol-acak

“...ne vechle olur olacak olsun ve ne resme ibârete gelsün-ki...” 7b10

ir-ecek

“...rûhuñ sırrına irciî ilâ Rabbiki hitâbı irecek olursa...” 20a03

uğra-y-acak

“...tâ kim mürîd makâm-ı mezkûrâtdan birine uğrayacak olursa” 37a03

2.1.4. Şimdiki Zaman

Eserde dönemin dil anlayışı doğrultusunda, bu ek için ayrı bir ek kullanılmamıştır. Bu zaman, geniş zaman eki ve istek ekiyle karşılanmıştır.

2.2. Dilek Kipleri

Mantku'l-Gayb'da yer alan dilek kipleri istek kipi, şart kipi, emir kipi ve gereklilik kipidir. Bu kipler şahıs çekimleriyle birlikte aşağıda verilmektedir:

2.2.1. İstek Kipi

İstek kipi -A eki ile çekimlenmektedir. Çokluk 2. şahıs çekimine rastlanmamaktadır. Şahıs ekleriyle birlikte çekimleri şöyledir:

1. Tekil Şahıs Çekimi: -Am eki ile çekimlenmektedir.

di-y-em

“...serzeniş kılub diyem-ki yâ meleklerim...” 16a06

ayd-am

“...ve dahı ol nesneleri aydam-ki gözler anı görmedi...” 17b02

ol-am

“...senden râzî olam hışm itmeyem...” 17b06

Ayrıca eserde 1. tekil şahıs istek kipinin karşılanmasında, -sa şart kipi üzerine -m 1. Tekil şahıs ekinin getirilerek kullanıldığı da görülmektedir. Şekil olarak şart kipi olarak görünse de anlam olarak isteği karşılamaktadır:

gör-sem

“...karâr kılmayub istediğüñ benüm temenni kılub cemâlin görsem didiğüñ benüm”
17a03

2. Tekil Şahıs Çekimi: -AsIn eki ile çekimlenmektedir.

id-esin

“...her kârũnda rızâmı ihtiyâr idesin” 15b15

işid-esin

“...nitekim lisân-ı insân gibi işidesin bu kelâmı...” 40b08

var-asın

“...bir makâma varasın anda ey cân” 53b07

kıl-asın

“nevâfili ol-kadar mülazemet kılâsın-ki...” 57b11

3.Tekil Şahıs Çekimi: -A eki ile çekimlenmektedir.

kıl-a

“...dîvân-ı mağfurunda tahrîr kıla” 6b08

iste-y-e

“...beyt-i inâyete ubûr itmek isteye” 15a01

dile-ye

“...âlem-i ecsâma gelmek dileye” 14b15

1.Çoğul Şahıs Çekimi: -AlUm eki ile çekimlenmektedir.

id-elüm

“...münâsib ve ahkâm-ı şerâyi-i nebeviyyeye mutabık idelüm” 8a06

kıl-alum

“...fenâfil-lah ve bekabil-lah sırrın âşkâre kılalum” 8a12

gör-elüm

“marifet yolunda ol ol-dem sananlar müntehi görelüm” 54b03

3.Çoğul Şahıs Çekimi: -AlAr eki ile çekimlenmiştir.

ol-alar

“...nazar-ı himmet birle nâzır olalar...” 6b01

id-eler

“hazîne-yi kalb-i pür-huzûrlarından himmet atâ ideler” 6b05

ir-eler

“tûl-i zemân gerekdür-ki maksuda ireler...” 29b06

Olumsuz Çekimi: İstek kipinin olumsuzu -A ekinin önüne -mA olumsuzluk ekinin getirilip birleşmesinden oluşan -mAyA eki ile yapılmıştır.

kıl-mayalar

“...hayr duâdan ve duâlarından ferâmuş kılmayalar” 6b03

it-meyem

“...senden râzî olam hışm itmeyem” 17b06

edin-meyesin

“...hâin olub zulûm ve cehûl adın edinmeyesin” 21b12

2.2.2. Şart Kipi

Şart kipi -sA eki ile çekimlenmektedir. Şart kipinin çokluk çekimlerine rastlanmamaktadır. Şart kipinin şahıs ekleriyle birlikte çekimleri şöyledir:

1. Tekil Şahıs Çekimi: Eserde yer alan *görsem* kelimesi, şekil olarak şart kipi olarak görünse de anlam olarak isteği karşılamaktadır. Bununla ilgili örnek yukarıda “İstek Kipi” başlığında verilmiştir.

2. Tekil Şahıs Çekimi: -señ eki ile çekimlenmektedir.

diler-señ

“imdi bilgil-kim eger dilersen velâyet mertebesin bulup emîn-i Hakk olasin” 57b05

it-señ

“...kaçan-kim hadîd ile haceri biri birine darb itsen nârı z21a04

3. Tekil Şahıs Çekimi: -sA eki ile çekimlenmektedir.

ol-sa

“vaktâ kim şemse mukâbil olsa şua-ı af-tâbdur” 12b07

tokun-sa

“...kelime-yi tevhîd haceri kalbe tokunsa nâr gibi nûr-ı aşk zâhir olur” 21a07

it-se

“Hakka sarf itmeyüp ve halka sarfitse ol vakt manâ aksince olur nefse zulm olur”

22b11

iriş-se

“...çünkü nidâ-yı ulûhiyyet sem-i ruha irişse derhâl mürğ-i rûh pervâz urmaga başlar”
27b09

Olumsuz Çekimi: Şart kipinin olumsuzu -sA ekinin önüne -mA olumsuzluk ekinin getirilip birleşmesinden oluşan -mAsA eki ile yapılmıştır.

gel-mese-y-di

“eger rûh-ı pâk vücuda gelmeseydi mümkinât ademde kalub tayin bulmazdı” 11a09

2.2.3. Emir Kipi

Emir kipi, eksiz olarak ya da şahsa göre özel ekler olarak ifade edilir. Eserde teklik 1. şahıs, çokluk 1. ve 3. şahıs çekimine rastlanmamıştır.

2.Tekil Şahıs Çekimi: -Ø / -gil / gıl ekleri ile çekimlenmektedir.

gör

“...cemâl-i lâ-yezâl birle üns hâsıl kılmuşdı gör-ki mahbûb-ı ezêlden devr olup...”

eyle

“fıkr eyle ol vaktâ ki hâl(i) ne vechle ola ne-kadar-ki taallukı var ise...” 24a12

bil-gil

“bilgil-kim hâlik-i âlem halkı halk itmezden evvel...” 9b15

anla-gıl / eyle-gil

“...ey râğıb-ı rumuz-ı pinhânu añlagıl ve bu temsil-i mecâzîden fehm eylegil” 12b02 /
12b03

3.Tekil Şahıs Çekimi: -sın / -sUn ekleri ile çekimlenmektedir.

ol-sun

“...selâm ve dürûd nâ-mahsûr âl ve ashâb üzerine olsun-ki...” 3a11

bilin-sün

“anda bu kesret tecellî eyledi zatına zâtı bilinsün diyü...” 10a12

2.Çoğul Şahıs Çekimi: -iñ / Uñ ekleri ile çekimlenmektedir.

id-iñ

“...yâ meleklerim nazar idin benüm kuluma...” 16a07

id-üñ

“...siz dahı aña dost olun ve muhabbet idüñ diye...” 16b01

ol-uñ

“...siz dahı aña dost olun ve muhabbet idüñ diye...” 16b04

geç-üñ

“...dir-ki yâ müminler üzerümden tüz geçüñ” 42b10

Olumsuz Çekimi: Emir kipinin olumsuzu *-ma* olumsuzluk eki ve de *-mesün* ile yapılmıştır.

ol-ma

“zıkr-i Hakkda(n) gâfil olma” 39b08

söyindür-mesün

“...nûriñuz nârımı söyindürmesün” 42b11

2.2.4. Gereklilik Kipi

Mantku'l-Gayb'da gereklilik iki farklı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki *-melü* ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır; ikincisi ise, fiillerin *-mek / -mak* mastar çekiminden sonra ve fiillerin *-sa* şart eki ile çekiminden sonra *gerek* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Eserde karşılaşılan kullanımlar şöyledir:

1) *-melü* eki ile yapılan gereklilik:

gör-melü-dür

“bu mezkûrât(ı) görmelüdür ilmîdür ve zevkîdür” 47a04

2) Fiillerin *-mek / -mak* mastar çekiminden sonra ve fiillerin *-sa* şart eki çekiminden sonra *gerek* kelimesinin getirilmesiyle yapılan gereklilik:

a) *-mak + gerek / -mek + gerek*:

el yu-mak gerek 48b04 / geç-mek gerek 48b06

“imdi bundan sonra cânından el yumak gerek ve bu âstândan baş kaldurmayub varlıktan geçmek gerek tâ kim cemâl-i ulûhiyyet tecelli kılub maksuda vâsıl ola”

b) *-sa + gerek / -sam gerek*:

kalsa gerek

“ebedül-âbâd o siyahlık üzerine kalsa gerek bu nûruñ mazharı olduğu için” 47a10

kıl-sam gerek

“saña hevâ-yı nefsüñ musallat kılсам gerek anuñ üzerine gâlib ol(a)sın nefsüñ ârzûlarına mâil olub benüm civârında cemâl-i mukaddesümle meyus olduğun zevkleri ferâmuş kılmağasın” 15b10

2.3. Ek Fiil (Cevher Fiili)

Ek fiil, isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesi amacıyla, *er-* fiil şeklinden *i-* fiil şekline dönüşmüş olan *i-* fiili kullanılmaktadır. Bunun yanında, ek fiil 3. şahıs bildirme çekiminde farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Bu çekim *tur-* fiilinin geniş zaman çekimine dayanır. *Mantıku'l-Gayb*'da 3. şahıs bildirme için *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi olan *-durur* ya da *-durur* 'un hece kaybolması ile kısaltılmış şekli olan *-dur* kullanılır. Ek fiilin 3. şahıs olumsuzu ise *degül / degil* olumsuzluk kelimesinin getirilmesiyle yapılmıştır. Eserde yer alan ek fiillerin çekimleri ve kullanımları şöyledir:

2.3.1. Ek fiil (Bildirme) Geniş Zaman Çekimi

tur- fiilinden gelişmiş olan *-dur* veya *-durur* ile yapılmaktadır.

a) *-dUr* ile yapılanlar:

gibi-dür

“zâtı gibidür sıfatları kadîm” 2b09

birliğine-dür

“birliğinedür anuñ cümle delil” 3a01

olmuşlardur

“Gayrullah vahşet tutub yâr-i bî-gâne olmuşlardur” 5b08

var-dur

“baz makâmât vardur-ki iyâdete gelmez” 7a06

b) *-durur* ile yapılanlar:

yok-durur

“yokdurur künhinde anuñ akla mecâl” 2b05

2.3.2. Ek fiil Geçmiş Zaman Çekimi

2.3.2.1. Ek fiil Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Ek fiilin görülen geçmiş zaman çekimi *i-* fiilinin üzerine görülen geçmiş zaman eki *-dl* getirilmesiyle oluşan *Idl* ile yapılmaktadır.

-idi :

yogidi / mevcûd idi / bî-reng idi /

“...nukûş-ı ekvândan eseri *yogidi ammâ mevcûdât ilm-i kadiminde mevcûd idi ve ammâ deryâ-yı vahdetde bî-reng idi*” 10a04 / 10a05

cemâlinde idi

“...kadîm pâk yezdân celâl-ile *cemâlinde idi*” 10a08

gark idi

“*deryâ-yı vahdet(de) temâmet gark idi*” 10a11

2.3.2.2. Ek fiil Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi

Ek fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *i-* fiili üzerine duyulan geçmiş zaman eki *-miş* ekinin getirilmesiyle oluşan *imiş* ile yapılmaktadır.

-imiş:

muhtelif imiş

“*malum oldı-ki meşreb muhtelif imiş*” 28b13

2.3.2.3. Ek fiil Şart Çekimi

Ek fiilin şart çekimi *i-* fiili üzerine şart eki olan *-se* ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

-ise / ise:

var-ise

“*eger arş ve mâ-fihâ ve her ne-ki var-ise...*” 21b01

var ise

“...*ne vechle ola ne-kadar-ki taallukı var ise...*” 24a13

2.3.2.4. Ek Fiil Olumsuz Çekim

Ek fiilin 3. şahıs olumsuzu *degül / degil* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

degül / degil :

hilaf degüldür

“buyurdu vade pes hilaf degüldür” 4a14

ayru degüldür

“...zât-ı Hakk sıfâtından ayru degüldür” 19b10

bunlar gibi degildür

“mezcûb bunlar gibi degüldür” 27b05

2.4. Fiilerin Birleşik Çekimleri

Fiilerin birleşik çekimleri; hikâye, şart ve istek olmak üzere 3 başlıkta toplanmaktadır. Eserde yer alan birleşik fiil çekimleri aşağıda verilmektedir.

2.4.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Hikâye birleşik çekimi; duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, şart ve isteğin hikâye çekiminden oluşmaktadır.

2.4.1.1. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Bu çekim, *-miş + -dı* eklerinin birleşmesiyle oluşan *-mişdi* ile yapılmaktadır.

-mişdi :

ol-mışdı

“...ne ilmi bilinürdi ne hayâtı muhit olmuşdı” 10a10

kıl-mışdı

“...cemâl-i lâ-yezâl birle üns hâsıl kılmışdı” 15a08

2.4.1.2. Geniş Zamanın Hikâye Çekimi

Bu çekim, *-Ur + -dı* eklerinin birleşmesiyle oluşan *-Urdı* ile yapılmaktadır.

-Urdı :

bilinürdü

“...ne sıfâtı ne ilmi bilinürdi” 10a10

al-urdu

“her menzile irmedin bilür ve her nesne sunmadın alurdu” 14b01

iriş-ürdi

“...her atâyı taleb itmedin irişürdi” 14b03

yazılurdi

“...her sevâbı işlemedin yazılurdi” 14b04

Olumsuz Çekimi: Geniş Zamanın Hikâye Çekiminin olumsuzu, Geniş zaman olumsuzluk eki *-maz* ve görülen geçmiş zaman eki *-dı* ekinin birleşmesiyle oluşan *-mazdı* eki ile yapılmıştır.

-mazdı :

bul-mazdı

“...mümkînât ademde kalub tayin bulmazdı” 11a10

ol-mazdı

“...cemâl-i Hakk hîç mestur olmazdı” 14b05

2.4.1.3. Şartın Hikâye Çekimi

Bu çekim *-sa* şart eki üzerine görülen geçmiş zaman eki *-dı* ekinin getirilmesiyle oluşan *-saydı* eki ile yapılmaktadır.

-saydı :

ol-saydı

“...eger anda fâide olsaydı enbiyâ ve evliyâ zahmet çeküb Hakkal-yakîn taleb itmezdi” 42a06

Olumsuz Çekimi: Şartın hikâye çekiminin olumsuzu, *-me* olumsuzluk ekinin üzerine *-se* şart eki ve görülen geçmiş zaman eki *-dı* ekinin getirilmesiyle oluşan *-meseydi* eki ile yapılmıştır.

-meseydi :

gel-meseydi

“...eger rûh-ı pâk vücuda gelmeseydi mümkînât ademde kalub tayin bulmazdı” 11a09

2.4.1.4. İsteğin Hikâye Çekimi

İsteğin Hikâye Çekimi, *-e* istek eki üzerine görülen geçmiş zaman eki *-dı* ekinin getirilmesiyle oluşan *-eydi* eki ile yapılmaktadır.

-eydi :

id-eydi / söyleyeydi

“anlardan birin Hakk ayân idüb saña beyân ideydi hezârân kerre ziyân tan açub kelâm-ı (nâ)-şâyeste söyleyeydi” 6a07 / 6a08

2.4.2. Şart Birleşik Çekimi

2.4.2.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Bu çekim, *-dı* görülen geçmiş zaman eki üzerine *-sa* şart ekinin getirilmesiyle oluşan *-dı(y)sa* ekidir.

-dı-y-sa :

ol-dıysa

“...çün bu temsil malûm oldıysa bilgil-kim...”12b14

Mantıku'l-Gayb'da görülen geçmiş zamanın şartı birleşik çekiminin anlamını veren bir kullanım daha görülmektedir. Bu kullanım, *-dıysa* ekine paralel olarak, fiilden sonra görülen geçmiş zaman teklik 2. Şahıs *-dıñ* ile *-sa* şart ekinin birleşmesiyle oluşan *-dıñsa* ekinin kullanımındır.

-dıñsa :

ol-dıñsa (olduysan)

“eger insân-ı kâmil olduñsa...” 13a09

2.4.2.2. Geniş Zamanın Şart Çekimi

Bu çekim, *-ur / -r* geniş zaman eki üzerine *-sa* şart ekinin getirilmesiyle oluşan *-r+sa / -r+ise* ekleri ile yapılmıştır.

-ur-sa :

iderlerise

“...çâbü-k-süvâr olub seyr iderler-ise...” 2a09

urursa

“kale-yi Kâfa yine pervâz urursa...” 7b03

ol-ur-sañ

“eger çeşm-i hakikatle âleme nâzır olursan...” 13a11

kıl-ur-sa

“*şerîate ne mikdâr-ki riâyet kılursa...*” 27a14

2.4.3. İstek Birleşik Çekimi

2.4.3.1. İstek Kipinin Hikâye Çekimi

Bu çekim -e istek eki üzerine -di görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle oluşan -e(y)di eki ile yapılmaktadır.

-eydi / -(y)eydi :

id-eydi

“*eger anlardan birin Hakk ayân idüb saña beyân ideydi...*” 6a07

söyle-yeydi

“*...hezârân kerre ziyân tan açub kelâm-ı (nâ)-şâyeste söyleyeydi...*” 6a08

3. Fiilimsiler

3.1. Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiller, zaman ve hareket kavramı taşıyan ama isim gibi kullanılan fiil şekilleridir. Sıfat-fiil ekleri esas olarak geçici isimler yaparlar, ancak kalıcı isimler yaptıkları da olur. Sıfat-fiil ekleri ekleriyle türetilen kelimeler, fiillerin zamana bağlı sıfat ve isim şekilleridir². Sıfat-fiilleri geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiilleri olmak üzere 3 başlıkta ele alınmıştır:

3.1.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri

Bu bölümde yer alan sıfat-fiil ekleri geçmiş zaman ifade etmektedir. Bu ekler şöyledir:

-duk / -dük :

olduğu

“*...hazret-i feyyazdan feyz olduğu uslûb üzre...*” 3b14

olduğın

“*...ammâ Türkî lisân üzre tahrîr olduğın sâhib-i kemâl...*” 8a13

geldüğü

“*...âlem-i ervâhdan ecsâma geldüğü beyânındadır*” 9a01

-miş :

kılmış

“...hakikat-i nûr-ı îmân tecelli kılmış ola...” 24b03

görmüş

“...zevk ve işret kalmadı-ki görmüş gibi olasın” 25a12

bilmiş

“...bu mezkûrâtı aynel-yakîn sülûkunda görüb bilmiş ola” 36a07

3.1.2. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri

Bu bölümde yer alan sıfat-fiil ekleri geniş zaman ifade etmektedir. Bu ekler şöyledir:

-An :

bilen

“...yine oldur yine zâtını bilen” 2b07

olan / kılan

“...bu meydân(in) çâbü-k-süvâr(ı) olan kâmiller ve Kâbe-yi hakikat(de) tavâf kılan ârifler...” 4a02 / 4a03

geçmeyen

“râh-ı fenadan geçmeyen vâsıl-ı hazret olub maksuda irişmez” 37b12

-mAz :

itmezden

“...hâlik-i âlem halkı halk itmezden evvel...” 10a01

olmazdan

“...hasretle vedâ kılub revân olmazdan evvel...” 25a04

görünmez

“...kamer gibi zâhir olur süratle görünmez olur” 43a15

-r :

beñzer

“...bunlara her ne-ki beñzer varsa feth olur” 44a03

3.1.3. Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri

Bu bölümde yer alan sıfat-fiil eki gelecek zaman ifade etmektedir. Bu ek şöyledir:

-ecek :

idecek

“...Hakk Taalâ hazretlerinden gayrı feryâd idecek bulunmaz” 24a11

3.2. Zarf-Fiiller

Şahıs ve zaman belirtmeyen, yalnızca hareket kavramı ifade eden fiil şekilleridir. Zarf-fiiller cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlarlar ve zarf olarak kullanılırlar. Yani zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridirler, isim veya fiil gibi çekime girmezler (Özkan, 2000, s. 151). *Mantıku'l-Gayb*'da oldukça fazla zarf-fiil örneğine rastlanmaktadır. Eserde yer alan zarffiiller şöyledir:

-anda : -dığında, ...dığı zaman anlamı verir.

olanda

“...makâmâtũ bular olanda olur” 55a02

-Ub / (y)ub: Oldukça sık kullanılan bir zarf-fiildir.

kılub

“...nitekim resûline irsâl kılub...” 1b08

idüb / koyub

“...hazîne-yi cândan cevâhir-i dürer ihrâc idüb rişte-yi bayâna tıbk-ı ayâna koyub cilve-yi kulûba arz olındı” 5a13 / 5a14

-ince / (y)ınca :

idince

“...nâ-rûşen-i kâinâtı ihrâk idince münkatı olmazlar” 6a01

irince

“ahvâl-i sülük-ı sâlikden derece-yi irfâna irince...” 8a07

olmayınca

“zîrâ kalb küdürât-ı mâ-sivâdan pâk olmayınca...” 40b15

kılmayınca

“...nûr-ı cemâl-i ehadiyyet tecelli kılmayınca hâsıl olmaz” 41a09

-dukça / -dükçe : -duk / -dük sıfat-fiil eki ve -çA eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşan bir zarf-fiildir. -dığı sürece anlamı verir.

kıldukça

“...bu çarh-ı sitem-kâr ubûr kıldukça...” 6a13

itdükçe

“...galebe itdükçe bir mikdâr tevakkuf ider” 43b09

-ıcak / -icek : -ınca, -dığı zaman anlamı ifade eder.

olıcak

“bu kânun üzre olıcak dükeli mahall-i muhâtara fâni olur” 37b01

işidicek

“haber-i vuslat işidicek nâr-ı hasreti bir mikdâr teskîn bula” 18b01

-mAdIn : Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinin -madın zarffiilindeki ses değişmesiyle (-madın > -madan) oluşmuş bulunan -mAdAn; -(y)> -(y)Ip / (y)Up> -(y)ArAk zarffiil eklerinin olumsuz biçimi için kullanılan bir ektir (Korkmaz, 2014, s. 862).

irmedin

“...ayân idi ve her menzile irmedin bilür” 14a15

sunmadın / sormadın

“...her nesne sunmadın alurdı ve her suâl sormadın bilürdi” 14b01 / 14b02

-mAzdAn : -meden önce anlamı ifade etmektedir.

itmezden evvel

“bilgil-kim hâlik-i âlem halkı halk itmezden evvel zât-ı pâk zatına tecelli kıldı” 10a01

olmazdan evvel

“...hasretle vedâ kılub revân olmazdan evvel cehd eyle” 25a04

-iken / -ken : i- fiilinin zarf-fiil şeklidir.

iken

“imdi rûh senüñ vücûdınıñ tahtında sultân iken ve sultân olmuş iken mazûl olub...”
25a02

“âf-tâb-ı mahlûk hâdis iken maşrıkdan tulû itdükde...” 32b02

iderken

“hezârân izz (ü) nâz ile cilve iderken ufk-i alâdan...” 50b15

-dukda / -dükde : -dIk / -dUk sıfat-fiil ekinin bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan -dUktA / -dIktA eki, fiildeki işin zamanını belirleyen zarf-fiiller türetir (Korkmaz, 2014, s. 879).

itdükde

“...maşrıkdan tulû itdükde beynül-maşrık vel-magrib beynül-arz ves-semâ zulmât eseri kalmaz” 32b03

kıldukda

“Hakk Taâlânun nûr-ı kadîmi tecelli kıldukda fikr eyle-ki...” 32b05

girdükde

“ol menzildedür gitdükde altında feres...” 54b04

-uban : -Up (-Ub) zarf-fiilinin genişletilmiş şeklidir.

oluban

“mahv oluban kalmaya nâm (u) nişân” 53b14

“mahv oluban kalmaya hiss ü hayâl” 54a01

-ü : Eski Türkçe başta olmak üzere Türkçenin her alanında görünmüş bir ektir.

diyü

“Cebrâil aleyhisselâm lev denevtün-nemlihi liihteraktü diyü feryâd ider” 7b06

“...benüm kullarıma bana davet it diyü irsâl eyledi” 35a15

4. Birleşik Fiiller

Mantıku'l-Gayb'da yer alan birleşik fiiller 2 şekilde yapılmıştır. Bunların ilki, bir isim ile bir yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillerdir; ikincisi ise, iki ayrı fiilin birleşerek özel bir anlam meydana getirmesiyle oluşan tasvir fiilleridir. Eserde yer alan kullanımlar şöyledir:

4.1. İsim + Yardımcı Fiil Birleşmesinden Oluşan Birleşik Fiiller

Mantuku'l-Gayb'da yer alan birleşik fiiller; Türkçe, Arapça ve Farsça isimlerden sonra yardımcı fiiller getirilerek yapılmıştır. Eserde oldukça fazla kullanımı olan bu tür birleşik fiiller, anlamları ve kullanılış özellikleri yönünden bazen günümüz Türkçesiyle benzer özellikler göstermektedir. Eserde yer alan kullanımlardan bazıları şöyledir:

bul- :

“...*harîm-i gayret haremine yol bulub...*” 5b04

getür- :

“...*rûh-ı pâk-i Muhammedi vücuda getürdi*” 10b06

gönder- :

“*eşiğine baş uran esîr mahrûm gönderilmez*” 4b08

gör- :

“...*eşyadan kendüden hâkîr görme tâ kim...*” 58a07

ir- :

“...*nidâ ve bî-cihet sadâ irdi-ki...*” *sadâ irdi* 4b05

it- :

“...*mümâsile-yi rkvândan tenzih idüb buyurdi*” 1b12

kal- :

“...*kaza-i tahayyürde mütehayyir kalub...*” 2a12

kıl- :

“...*nitekim resûline irsâl kılub...*” 1b08

ol- :

“*halkuñ ol vasfiyla mevsûf olmadı*” 2b12

tut- :

“...*bu beyti gönülde muhkem tutub müteveccih oldı*” 4a12

ur- :

“...*eşiğine baş uran esîr mahrum gönderilmez*” 4b07

vir- :

“*idmânla el virür nûr-ı cemâl-i ehadiyyet...*” 41a08

4.2. Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri, fiillerin -a, -e, -ı, -i, -u, -ü zarf-fiil şekillerine bazı özel fiiller eklemek suretiyle yapılır. Bu birleşmede yardımcı fiiller, zarf fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder, onun nasıl, ne şekilde olduğunu veya yapıldığını belirtirler. Bu yüzden bunlara tasvir fiilleri adı verilmiştir (Özkan, 2000, s. 148). *Mantku'l-Gayb*'da yer alan tasvir fiilleri şöyledir:

4.2.1. Süreklilik Fiilleri

Fiillerin -ı / -u zarf fiil şekline *gel-* / *gör-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle yapılmıştır.

...ıgör- / ...ugel- :

ugrayugelenlerin

“...ıslâh-ı halka dürişürler ve halkuñ ugrayugelenlerin götürürler” 57a07

urıgörüüb

“...tâc-ı kutb başına urıgörüüb hilat-i tasarruf eğnine götürülüb...” 56a12

4.2.2. Tezlik Fiilleri

Fiilin -u zarf-fiil şeklinden sonra *vir-* yardımcı fiilin getirilmesiyle yapılmıştır.

...uvir- :

kıluvire

“...ol emânet-i ilahîyyeye emîn olanlar sâlikinde münselik kıluvire” 23a03

4.2.3. Yeterlilik Fiilleri

Mantku'l-Gayb'da yeterlilik fiillerinin sadece olumsuz şekillerine rastlanmaktadır. Eserde yer alan kullanımlar şöyledir:

...eme- :

fikr idemez

“*fikri demez anı vehm-ile hayâl*” 2b06

geçemeyüb

“*ol akabâtdan geçemeyüb şüpheye düşüb...*” 36b01

idemez

“ger saña söylemek olursa hû idemez zerre senüñle güft (ü) gû” 33a08

irişemez

“...melek müyesser olur dahı anlaruñ seyrine irişemez...” 28a12

SONUÇ

Mantıkul'l-Gayb, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olması yönüyle önemli bir eserdir. Eserde bulunan fiillere gelen çekim ekleri, dönemin dil özellikleri doğrultusunda çeşitli ses uyumlarına girmiştir. Eserde görülen ses uyumları dönemin dil özellikleri doğrultusunda beklendiği gibi ortaya çıkmaktadır. *Mantıkul'l-Gayb*'da bazı eklerin farklı yazılış şekillerine de rastlanmaktadır. Eser içinde, aynı kelimenin farklı ünlülerle yazıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin yazım hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu kelimeler bulgular bölümünde örneklerle verilmiştir. Ayrıca, eserde çok sayıda Arapça ve Farsça sözcükler yer almaktadır. Bu durum, dönem Türkçesi için oldukça normal karşılanabilecek bir durumdur. Bu dönemde, genel bir eğilim olarak çok sayıda yabancı kelime dönem Türkçesine girmiştir ve bu dönem eserlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Eserde yer alan birleşik fiillerde de bu durum göze çarpmaktadır. İsim ve yardımcı fiilin kalıplaşması şeklinde olan birleşik fiillerin isim olan kısmında, çok sayıda Arapça ve Farsça kelimelere rastlanmaktadır.

Eserde yer alan fiil yapan ekler, fiil çekim ekleri fiilimsiler, ek fiiller ve son olarak da birleşik fiiller örneklerle desteklenerek dönem Türkçesinin dil özelliklerini yansıttığı açık olarak görülmektedir. Çalışmanın kaynağını oluşturan *Mantıkul'l-Gayb*, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eser olması ve sahip olduğu dil özellikleriyle önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla çalışma, bu alanda yapılacak olan diğer araştırmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- CAN, F. (2012). *Mantıkul'l- Gayb – İnceleme Metin Dizin*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAĞATAY, S. (1978). *Eski Osmanlıca Üzerine Notlar (Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ERGİN, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2011). “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Yapısındaki Temel Nitelikler Açısından Genel Bir Değerlendirme”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 709, 39-47.
- ÖZKAN, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 331-368.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1977). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.